

"İDEAL CÜMHURİYET KÖYÜ": Cumhuriyet'i Kuranların Tahayyülüne Bir Örnek

Dr. Serdar ŞAHİNKAYA (*)

(I)

Şehir plancısı ve mimar değilim. Doktora tezim ile ilgili okuma çalışmalarımı sürdürdüğüm sırada gözüme çarpmış ve oldukça ilgimi çekmiş olan bir "plan" / "tasarım" ya da "çizimi" paylaşmak ve gözden kaçı ise küçük bir hatırlatmada bulunmak ve belki de daha da önemlisi, yeniden tartışılan "**Köy-Kent Projelerine**" ve Güneydoğu ve Doğu Anadolu Bölgelerimizdeki "Köye Dönüş Projelerine" bir esin kaynağı olabilir düşüncesinden hareketle bu yazı hazırlanmıştır.

Prof. Dr. Afet İNAN'ın "**Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı 1933**" başlıklı eseri Türk Tarih Kurumu'nun XVI. Seri-Sa 14 kaydı ile 1972 yılında basılmıştır. Bu eserin Ek'ler kısmında 7. sıra numarası ile yer verilmiş olan **İdeal Cumhuriyet Köyü Planı** (1937) bu notun konusudur. Sayın İNAN, 31 Ağustos 1971 tarihinde kitaba yazdığı önsözde bu plan ile ilgili olarak aşağıdaki ifadeleri kaleme almıştır:

"İdeal Cumhuriyet köyü planını doğrudan doğruya bu kitabın konusu ile ilgili olmamakla beraber buraya ekledim. 1937 yılında Trakya Umumi müfettişi general Kazım Dirik tarafından verilmiş olan bu planı yapan mimarın adı konmamıştır (1). Ancak üzerinde <her hakkı

(*) Mülkiye Dergisi Genel Yayın Yönetmeni.

(1) Bu konuda bir noktayı vurgulamakta yarar var diye düşünmekteyim. Bahsekonu plan; İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi öğretim üyesi Prof.Dr. Yıldız SEY

mahfuzdur> diye kayıt vardır. Planda yandaki listede okunacağı gibi 43 Kamu kuruluşu yer alıyor. Bir köye gerekli olan herşey düşünülmüştür. O zaman bu planın herhangi yerde uygulanmaması büyük bir kayıptır. İdeal Cumhuriyet köyü planının yeni kurulmakta olan köylerimize uygulanmasını candan dilerim".

Sayın Prof.Dr. Afet İNAN'ın dileklerini yaklaşık otuz yıl sonra bugün de (Ekim2000) paylaşmak bence mümkün. Bu noktada; İdeal Cumhuriyet köyü planının 1935-37 yıllarında hazırlanmış olduğunu en azından bu bilgilerle kabullenmenin pek yanıtıcı olmayacağını düşünmekteyim.

(II)

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması önemli bir kopuştur. Türkiye Cumhuriyeti kuruluşundan itibaren aydınlanma geleneği içinde köktenci bir "çağdaşlaşma" ya da "modernite" projesini uygulamaya çalışmıştır. Türkiye Cumhuriyeti bir ulus devlet olacaktı. Cumhuriyetin ilanı ile Türkiye'nin modernleşme projesinin ve bunun içinde mekân organizasyonunun anlamı önemli bir nitelik değişimi geçiriyordu. Yeni tutum, sıkılgan, piyasa mekanizmasıyla gerçekleşen dağınık (difüzyonist) bir çağdaşlaşmaya razı değildi. Özellikle 1926 sonrasında Ziya Gökalp çizgisinin sentezci modernite yaklaşımı terk edilmiş, köktenci bir çağdaşlaşma yaklaşımı benimsenmişti. Bu yaklaşım, belki de en iyi ifadesini "Batı'ya rağmen Batılılaşma" ibaresinde bulmuştur. Türkiye gibi, bir imparatorluğun çözülmesiyle oluşan ulus-devletler Avrupa ülkelerinde yaşanan uluslaşma sürecinden farklı bir durumla karşılaştılar. Avrupa'da küçük alanlardaki feodal kimlikler aşılarak bir ulusal kimliğin oluşturulmasıyla, daha büyük bir mekânsal alanda bir bütünlük sağlanmıştır. Oysa bir imparatorluğun çözülmesiyle ya da Balkanlaşmasıyla oluşan ulus-devletlerde bütünlüşme değil, parçalanma sözkonusudur. Bu türden oluşumlarda, devleti kuranlarca, bir misyon anlayışı içinde, ulus bilinci yaratılacak ve ulus inşası gerçekleştirilecektir (Tekeli,1998:4).

tarafından kaleme alınan ve "75 yılda Değişen Kent ve Mimarlık" adlı yapıtta "Cumhuriyet Döneminde Konut" başlıklı makalenin 277. sayfasında İdeal Cumhuriyet Köyü Şeması adı ile görsel malzeme olarak sunulmuştur. Ancak, Şema yanındaki tanımlayıcı not "Trakya Umumi Müfettişi Kazım Dirik'in Hazırladığı İdeal Cumhuriyet Köyü şeması" şeklindedir.

Cumhuriyetin kuruluş yılları sonrası ya da farklı bir ifade ile 1930'lu yıllarda uygulanan "korumacı ve devletçi" politikalar, kuruluş fikrinin arkasındaki "muasır medeniyet seviyesine ulaşma" misyonunu / fikriyatını büyük ölçüde desteklemiştir. Korumacı ve devletçi politikalar "konut" meselesini de devletin hedefleri (2) içerisine alıyor ve hatta bu hedefin finansman kaynaklarının yaratılması için "bina ve üzerine inşaat yapılacak arsa sahiplerine borç para vermek" amacı ile 22 Mayıs 1926 tarih ve 884 sayılı Kanun ile **Emlâk ve Eytam Bankası** (bugünkü Emlak Bankası) kuruluyordu. Bu tarihten tam beş yıl sonra da; 24 Haziran 1933'de 2301 sayılı Kanun ile **Belediyeler Bankası** adı altında bir banka kurulmuş ve Banka'nın adı 1945 yılında 4759 sayılı Kanun ile **İller Bankası** olarak değiştirilerek faaliyet alanı; belediyelerin yanı sıra il ve köy idareleri ile bu idarelere bağlı kurumların bayındırlık işlerini de kapsayacak şekilde genişletilmiş ve mali olanakları artırılmıştır (Boratav 1995:141-142;Şahinkaya1999:109-131).

(III)

1930'larda, konut yapımının devletin önemli bir sorunu olması kadar mimarlar tarafından da yeni bir bakış açısıyla ele alındığı (Atatürk'ün <halkçılık ilkesi>nin mimarlıkta yansıması) konut alanında kendini göstermektedir. Konut yapımında iktisadi ve rasyonel davranmanın dönemin ülkesi olduğu-

-
- (2) "Devletin hedefleri" ni ve bu hedefe uygun iktisat politikalarının sonuçlarını şu şekilde toparlayabiliriz; "Korumacılık ve devletçiliğin harika sentezindeki, korumacı faktör, dünya krizine karşı doğru bir koruma mekanizması sağladı. Depresyonda, Türk ekonomisini emperyalist sistemden kısmen koparabildi. Öte yandan devletçi unsur Kemalist yönetime, dönemin tartışılan hedeflenen şartlarından kaynaklanan potansiyel fazla üzerinde iktisadi ve merkezi kontrolde bulunarak bu fazlanın sanayileşme için fon olarak kullanma olanağı verdi. Dolayısıyla Kemalist yönetim 1930'ların başlarındaki ortamın, sanayileşme için bir fırsat olduğunu doğru bir biçimde anlamıştı. Bu konuda, bir geçmişin olmaması onları acılı ve sert denemelere ve yanlışlara itti, ancak bu şekilde, kendi amaçlarına en etkin hizmeti verecek iktisat politikalarını bulmaya muktedir oldular. Kemalist Türkiye'nin bu alandaki deneyimi, ilk defa yirminci yüzyılda geri kalmış ve bağımlı bir ülkenin dış açıkları, kronik dış borçlar ve mali esareti olmadan, kendi kendine yeten bir sanayileşmeyi gerçekleştirmesinin, ütöpik bir fantezi olmadığını gösterdi; başka bir deyişle, Kemalist deneyim ulusal kapitalist model içinde geri kalmışlık ve bağımlılığın üstesinden gelmenin önemli bir çabası olarak tanımlanabilir" (Şahinkaya:1999:137).

nu belirten bir değerlendirmede; " Yeni mimarlığın karakteri halk mimarlığı oluşudur. Eski mimarlık işe mabet, saray, kale'den başlamış ve genişletmiştir. Yeni mimarlığı mevzuu ev'dir" veya "bugünün mimari endişesi ne dine hizmet etmek için mabetler kurmak, nede krala yaranmak için saraylar inşaa etmektir; fakat gayri sıhhi ve gayri fenni şartlar altında hayatını harcayan köylünün, amelenin halkın dertlerine deva olacak güzel mesken mimarlığı yapmak" olduğu belirtilmektedir (3). Cumhuriyetçi kadroların yerleşme ve konut konusuna verdiği önem Gazi'nin 1937 yılı 1 Kasım tarihinde TBMM'nin V.Dönem 3. Yasama Yılına açış konuşmasına da yansımıştır (4).

Kırsal bölgelere çağdaş bir görünüm kazandırmak amacıyla Cumhuriyetin ilk yıllarında 64 köy yaptırılmıştı. Ancak o günkü yayınlardan anlaşıldığına göre "köylerin kuruluşunda bu işi bir şehir yapısı saymak gibi köye ve köylüye yabancı bulunmak yüzünden" yanlışlıklar yapıldığı belirtilmektedir (5). Bu tür yanlışlıkların tekrarlanmaması için yeni girişimlerde bulunmak gereği duyularak tip köy konutları için bir proje yarışması açılmıştı. (Belki de <İdeal Cumhuriyet Köyü> planı da bu yarışmaya katılan bir tasarımdır. S.Ş) Bu yarışma için hazırlanan rapor, köy konutu ve yerleşmesi sorununa resmi bakış açısını belirleyen güzel bir örnektir. Köylüyü ve köyü inşaat bakımından iyi etüd etmeden yapılan masrafların boşa gittiği görüşünden hareket eden raporda , konuya nasıl yaklaşılması gerektiği şöyle anlatılıyor:

"Köy projesini köyü tanıyan, bu rejimin ülküsünü, Türk köylüsüne vermek istenilen Türk harsını bilen bir Cumhuriyet çocuğu hazırlamalıdır. Caminin yerine köyün ortasına yapılacak bir köy kahvesi olmalıdır. Bu kahvede devlet parasıyla konmuş bir radyo, gezginci sinema, tiyatrolarla yapılacak propogandalara yarar bir sinema yeri bulunmalıdır" diyerek o zamanki köy planlamasının ideolojik temelini yansıtmaktadır. Böylece bir yandan yeni

-
- (3) Ünsal, B "Ar ve Memleket Mimarlığının Kronolojisi Üzerine Düşünceler" Arkitekt, 6 Haziran 1935.s.182-186'dan Sey (1998):278
 - (4) Wagner,M. "İnşa Etmeyen Bir Millet Yaşamıyor Demektir"Arkitekt 1937,sayı:10-11, s.276-278'den aktaran Sey(1998):279. Sayın Sey'in makalesinde Gazi'nin konuşma tarihi 1 Ekim olarak verilmiştir. Millet Meclisi Tutanak Dergisi D.V.C. 20.Sa.3'e göre tarih 1 Kasım 1937'dir. <http://www.tbmm.gov.tr>. adresinden bahse konu konuşmaya ve Gazi'nin diğer TBMM açış konuşmalarına ulaşılabilir.
 - (5) Kozanoğlu,A.Z. "Köy Evleri Proje ve Yapıları İçin Toplu Rapor" Arkitekt,1935,Sayı7-7,s.203-204'den aktaran Sey(1998):277.

köy strüktürü ile devletin ideolojisini yaymaya uygun bir ortam yaratılması düşünülürken, bir yandan da "yeni köy evinin planını çizilirken de önce köylünün yaptığı ev etüd edilmelidir" denerek köylünün temel kültür ve geleneklerinin de unutulmaması gerektiği vurgulanmaktaydı (6).

(IV)

Ek'te yer alan "İdeal Cümhuriyet Köyü" tasarımı incelendiğinde de görüleceği üzere 44 ünite yer almaktadır. Tasarım sıralaması esas alındığında;

1. Okul ve tatbikat bahçesi
2. Öğretmen evi
3. C.H.P. Kurağı (Halk Odası)
4. Köy Konağı
5. Konuk odası
6. Okuma odası
7. Konferans salonu
8. Otel-Han
9. Çocuk bahçesi
10. Köy parkı
11. Telefon Santralı (Köy Söndürgesi).
12. Köy gazinosu (radyolu)
16. Sosyal kurumlar (7)
17. Ziraat ve el işleri müzesi
18. Gençler kulübü
19. Hamam
20. Etüv makinası (Buğu s.) (8)

(6) Sey,1998:277.

(7) Orijinal çizimdeki sıralama 12'den 16 geçmektedir. Yukarıda da belirttiğim gibi tasarımdaki sıralama ve yazım biçimi esas alınmıştır. Bununla birlikte tasarımın merkezinde 13b: ile Ebe/Sağlık korucusu; 14B: ile Tarımbaşı; 15B: ile de Hayvan Sağlık Korucusu yer almaktadır.

(8) **Etüv:** Derecesi önceden belirtilen bir sıcaklığı sürekli olarak muhafaza eden kapalı cihaz. Labarotuarlarda mikropları üretmek, fiziksel olayları gerçekleştirmek (kurutma, su kaybettirme) veya yüksek bir sıcaklık gerektiren kimyasal tepkimeleri oluşturmak için kullanılır. Buhar banyosu yapmak için nemi yüksek bir sıcaklıkta tutulan odalara da etüv denir.

21. Köy yunak yeri
22. Cami
23. Revir
24. Kooperatifler
25. Köy dükkânları
26. Spor alanı
27. Damızlık Tavuk, Tavşan, Arı istasyonları
28. Damızlık ahır (Aygır ve Boğa)
29. Kanara (9)
30. Mandra
31. Değirmenler
32. Fabrika
33. Asri mezarlık
34. Hayvan Mezarlığı
35. Kireç, taş, tuğla, kiremit ocakları
36. Yonca ve hayvan pancar tarlası
37. Koruluk
38. Köy gübreligi
39. Fenni ağıl

Bölge –Birlik malı:

13. Ebe ve sağlık korucusu
14. Tarımbaşı
15. Hayvan sağlık korucusu
27. Kollektif fidanlık (10)
40. Pazar yeri ve köy zahire loncası
41. Aşım (11) durağı
42. Panayır yeri
43. Selektör Binası

Aslında plan tasarımının, dönemin dünyasındaki hakim uygulamalardan /düşüncelerden nasıl, ne oranda etkilendiği konusunda, konu uzmanları çok farklı ve olumlu ya da olumsuz değerlendirmelerde bulunabilirler. Ancak; ya-

(9) **Kanara:** Kasaplık hayvanların kesilip, yüzüldüğü ve işlendiği yer, Mezbaha.

(10) Tasarımda Kollektif fidanlığın numarası 27B'dir

(11) **Aşım:** Hayvan çiftleşmesi.

zının giriş kısmından da hatırlanacağı üzere amacım, hem bu belgeye dikkat çekmek hem de günümüz uygulamalarına bir esin kaynağı takdim etmekten ibarettir.

Sonuç olarak "İdeal Cumhuriyet Köyü" tasarımının arkasındaki "yarı gerçekçi yarı ütopyacı" fikriyat, bugün bile bırakalım köyleri bazı metropollerdeki en kapsamlı "site" tasarımlarından da hayatın, ülkemizin gerçeklerine çok daha uygun bulduğumu belirtmeliyim.

REFERANSLAR

Boratav, Korkut (1995): "Devletçilik ve Kemalist İktisat Politikaları" **Türkiye'de Devletçilik** (Der.Nevin COŞAR) içinde. Bağlam Yayınları. İnceleme Araştırma/49.Ekim.İstanbul.

İnan, Afet. (1972): **Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı1933.** Türk Tarih Kurumu. XVI. Seri Sa.14. Ankara.

Kozanoğlu, A. Z. (1935): "Köy Evleri Proje ve Yapıları İçin Toplu Rapor". **Arkitekt.** S. 7.

Sey, Yıldız (1998): "Cumhuriyet Döneminde Konut" **Bilanço98 Dizisi. 75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık.** Türkiye İş Bankası Kültür Yayınlar ve Tarih Vakfı Yayınları Ortak Yayını. İstanbul.

Şahinkaya, Serdar (1999): **Sanayileşme Süreçleri ve Kalkınma-Yatırım Bankaları: Teorik Bir Çerçeve ve Türkiye Örneği.** Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları. Tezler Dizisi: 7. Ankara.

Tekeli, İlhan (1998): "Türkiye'de Cuhuriyet Döneminde Kentsel Gelişme ve Kent Planlaması". **Bilanço 98 Dizisi. 75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık.** Türkiye İş Bankası Kültür Yayınlar ve Tarih Vakfı Yayınları Ortak Yayını. İstanbul.

Ünsal, B. (1935): "Ar ve Memleket Mimarlığının Kronolojisi Üzerine Düşünceler" **Arkitekt,** 6 Haziran 1935. s. 182-186.

Wagner, M. (1937): "İnşaa Etmeyen Bir Millet Yaşamıyor Demektir" **Arkitekt.** S. 10-11.